

SPIRITUL RETORICII MAIORESCIENE

DUMITRU VLĂDUȚ

Universitatea „Tibiscus”, Timișoara

Cuvinte-cheie: *analiză, oratorie politică, retorică antică, retor, orator, argumentare, coeziune, exces, simulare*

Acțiunea maioresciană de imprimare a unui curs sănătos culturii și vieții publice românești fundamentat pe adevăr, onestitate, exactitate și eliminare a mediocrităților nu privește numai mersul literaturii, al limbii, presei, ci și al oratoriei politice românești. A fost un practician al acesteia, deținând un loc distinct în istoria ei. După 1871 a fost nelipsit din viața politică a României: deputat în parlament, senator de două ori în calitate de rector al Universității din București, de trei ori ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice de unde demisiona de fiecare dată în urma respingerii proiectului privind Legea instrucțiunii, ministru al Justiției (1900-1901) în guvernul P.P. Carp, ministru de Externe între 1910 și 1912 și prim-ministru între 28 decembrie 1912 – 4 ianuarie 1914. Prezența lui în viața parlamentară a României timp de 40 de ani unde s-a manifestat cu o vivacitate deosebită a fost un fapt obișnuit. Prin participarea la dezbaterile parlamentare și prin responsabilitățile deținute, Maiorescu, de la a cărui naștere s-au împlinit, în 2015, 175 de ani, a fost un actor important la edificarea României moderne. A rostit un mare număr de discursuri caracterizate prin logica și coerența construcției, prin privilegierea argumentării, adecvarea la tema propusă, precizia argumentării, refuzând pateticul și revărsările grandilocvente ale oratorilor generației pașoptiste, dar și ale unora ai timpului său¹. El a

¹ Cf. asupra trăsăturilor de ansamblu ale discursurilor parlamentare maioresciene Vistian Goia, *Destine parlamentare. De la Mihail Kogălniceanu la Nicolae Titulescu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004, p. 64-67.

avut și o conștiință teoretică asupra oratoriei în contextul vieții publice, căreia i-a fixat statutul, rolul și evoluția după 1866 până în 1902 în importantul studiu *Oratori, retori și limbuți*. Maiorescu fixează aici un concept al oratoriei parlamentare, statutul discursului de acest tip, faze ale evoluției acesteia, delimitează valorile și procedează chirurgical respingând nonvalorile pe care le tratează aproape caricatural, ca prezențe patologice în viața publică. Întreprinderea de aici este similară celei realizate în 1867 în *Poezia română. Cercetare critică*, unde fixa statutul poeziei sub raport estetic, delimita valorile și îndepărta chirurgical mediocritățile.

Contrar decepției în planul realizărilor lăsate de câțiva oameni politici europeni aleși în evenimente politice majore potrivit talentului oratoric și afirmației lui Simion Mehedinți conform căreia „dacă vorba curge, aceasta nu e un semn de reală valoare” (C, p. 516), Maiorescu, spirit echilibrat, ține să precizeze la începutul studiului său: „Cu toate acestea, pentru omul politic al unui stat constituțional darul de a vorbi este în orice caz o însușire de mare însemnătate” (C. p. 515-516). El apreciază că într-o democrație parlamentară, „vorbirea într-o adunare publică a rămas cel mai puternic mijloc de manifestare a ideilor politice” (C, p. 516). În afară de aceasta oratoria politică are o importanță literară căci ea „poate deveni totodată literaricește un element de dezvoltare a limbei, contribuind la îmbogățirea și clarificarea înțelesului cuvintelor” (C, p. 516). Chiar dacă un discurs politic este curgător, valoarea lui e dată de raportul „cu obiectul discuției” (C, p. 516), analiza lor trebuind să țină de asemenea cont de „măsura conformității lor cu o cerință neapărată a vieții publice (...)” (C, p. 516). Analizând evoluția oratoriei parlamentare de la Constituția din 1866 până la 1902, el stabilește trei faze, fiecare având trăsături distincte: 1866-1884, 1884-1899, 1900-1902. Judecățile asupra fiecărei perioade permit desprinderea adevăratei maioresciene la un anumit tip de retorică, fie și prin refuzul unor ipostaze ale acesteia, căci îngăduie să se spună ce nu trebuie să fie aceasta. Astfel, în prima perioadă, deși există oratori și luptători parlamentari veritabili precum Mihail Kogălniceanu, Alexandru Lahovari și Manolache Costachi, „darul vorbirii se prețuiește oarecum în sine însuși, și de mari oratori trec

cei ce vorbesc mai lung, mai sonor, de *omnibus rebus* și cu cea mai felurită și înflorită frazeologie” (C, p.517). Există trei pseudooratori, agreeți de auditor și remarcați chiar de unii autori de retorică, într-un caz ca „sirene ale cuvântului”, care ilustrează această ipostază. E vorba de Biorgio Brătianu, de Nicolae Blaramberg și Nicolae Ionescu. Primul este orator kilometric, cu un discurs construit după rețeta lui Quintilian, recurgând la revărsări de fraze sonore și solemne și acordând cea mai mare prețuire unei părți a retoricii numite *actio*, adică pronunțării discursului cu toată mimica și gesticulația necesare. Avea, ne spune Maiorescu, glas puternic, iar revărsarea de fraze era însoțită de „cea mai solemnă gesticulare” (C., p. 518). Toată problema în cazul discursurilor sale este gratuitatea frazării, suspendarea de conținut. Îi era indiferent ce vorbea, ținând însă anestezierea auditorului, căci pentru el „numai vorbă să fi fost și să se fi putut deștepta luarea-aminte a auditorului prin vibrarea sonoră a unei cuvântări după tipic (...)” (C., p. 520). Conformarea la adevăr, la precizie și realitate nu exista ca obiect al discursurilor sale: „Exactitatea sau sinceritatea discursului nu-l preocupau pe ciudatul deputat, precum în fapt și discursul de mai sus n-are a face cu ceva real” (C., p. 520).

Nicolae Blaramberg ilustra o altă ipostază a acestei oratorii caricaturale. Înalt și slab, cu haine prea lungi, uza de o politețe exagerată dorind să imprime în auditor prin atitudinea sa antidinastică „aparența cavalerismului medieval cu iluzia unui cationism antic” (C., p. 520). Discursurile sale păcătuiau însă prin stridența lexicului și expresiilor franceze neadaptate limbii române, lipsite de necesitate, ca și prin citările de izvoare și autorități străine ca exhibare a erudiției. Chiar venea la tribună în fața deputaților cu numeroase volume de autori străini din care cita copios fragmente. Toată problema este că aceste citări nu probau nimic, se aplicau „la împrejurări nepotrivite” (C., 521), neaducând nici un spor în argumentare.

Cazul lui Nicolae Ionescu, profesor de drept la Universitatea din Iași, liberal ca orientare și adversar al lui Maiorescu, este și mai interesant. El are harul vorbirii, frază mereu corectă, ingenios construită, fiind avantajat de o voce extrem de plăcută: „era înzestrat

în gradul cel mai mare cu darul vorbirii: știa să vorbească și-i plăcea să vorbească. Glasul său era din cele mai melodioase, gama întregă a modulațiilor îi sta la dispoziție, cuvintele curgeau din belșugul unui izvor nesfârșit, fraza era întotdeauna stilistic corectă și adeseori cu măiestrie organizată” (C., p. 525). Pentru toate acestea, în *Retică pentru tinerimea studioasă* (1875) Dimitrie Gusti, profesor universitar la Iași și București, avea să-l considere, citează Maioreșcu, „această sirenă a cuvântului”, „principele elocvenței române”. Divorțul esențial între o astfel de vorbire seducătoare și adevărata retorică sau oratorie stă însă, în cazul acestui „orator”, în marile dificultăți ale componentei argumentare. Nu există în discursurile lui Nicolae Ionescu argumentele valide pentru sau contra unei idei, niciunul nu încearcă să probeze ceva, consecvența cugetării este inexistentă, ideile au o mobilitate capricioasă, neștiindu-se de la început ce vrea să dovedească discursul. Nu se poate vorbi, prin urmare, de o coerență a discursului². Haotismul ideilor, multe părăsite după un potop de cuvinte spre a lua alt drum, dă naștere la argumentări hazlii pe care Maioreșcu le reliefează cu mare plăcere și îmbelșugare. Și acest „orator” exploatează componenta *actio*, căci avea „glas frumos și dicțiune armonioasă” (C., 529), anesteziind și el publicul, căci unele cuvinte ale sale „trebuie să fi produs în auditor un fel de încântare muzicală, fără nicio privire la înțeles” (C., 529). Tocmai absența argumentării face ca de la acest vorbitor să „nu ne putem aștepta la nicio idee politică de oarecare valoare, la nicio activitate publică de oarecare folos” (C., p. 530). Nicolae Ionescu ilustrează ipostaza jocului cu cuvintele când cel în cauză „e totdeauna gata să vorbească și ce nu vrea și nu știe să sfârșească” (C., p. 526).

Din perspectiva contemporană Giorgio Brătianu, Nicolae Blaramberg și Nicolae Ionescu nu pot fi oratori, ci retori în sens negativ, căci elocvența lor stă în simularea, îngâmfarea și declamarea

² Cf. asupra reliefării absenței logicii discursurilor lui Nicolae Ionescu și tehnicii portretistice maioreșciene, E. Lovinescu, *T. Maioreșcu*. Ediție îngrijită de Maria Simionescu. Cuvânt înainte de Alexandru George, București, Editura Minerva, 1972, p. 461-462.

sonoră, apropiată de familiaritatea și vorbirea fără un obiect precis a celor limbuți.

Savuroase prin grotescul lor sunt și abaterile de la spiritul oratoriei adevărate comise se "limbuți" precum Iancu Brătescu, V.T. Cancicov, Aurel Eliescu, figuri parlamentare minore, nicidecum parlamentari veritabili. Autorul a scris, se știe, și un studiu cu titlul *Beția de cuvinte în „Revista contimporană”*. *Studiu de potologie literară* (1873) consacrat „beției de cuvinte”, prin care înțelege folosirea cuvântului „în cantități prea mari” (C., p. 150 încât „își pierde cu totul simțul intuitiv al realității” (C., p. 150) și devine „un mijloc puternic pentru amețirea inteligenței” (C., p. 150), de care fac uz retorii și limbuții. Maiorescu formulează de aceea memorabil trăsăturile distinctive ale celor trei ipostaze ale vorbitorilor în public: orator, retor și limbut scriind: „Atât oratorul, cât și retorul și limbutul au darul vorbirii; dar oratorul vorbește pentru a spune ceva, retorul pentru a se auzi vorbind, limbutul pentru a vorbi. Motivul oratorului este precizarea unei situații publice, afirmarea sau combaterea unei idei, convingerea unui auditor; mobilul retorului este dorința de a trece de orator sau îngâmfarea erudiției sau încântarea de sonoritatea propriilor sale cuvinte; pornirea limbutului este de a se amesteca și el în vorbă oriunde și oricum. Pe orator îl stăpânește scopul, pe retor – deșertăciunea, pe guraliv – mângâierea de limbă. De aceea oratorul poate avea o valoare permanentă, retorul – numai una trecătoare, limbutul – niciuna” (C., p. 531). Prin aceasta se configurează și obiectul retoricii pentru Maiorescu, atunci când afirmă că „Motivul oratorului este precizarea unei situații publice, afirmarea sau combaterea unei idei, *convingerea unui auditor* (s.n.)” (C., p. 531). Afirmând aceasta, este evident că autorul se situează în tradiția antică a primei categorii de definiții ale retoricii. Potrivit acestora, ea este arta ori știința de a persuadea un auditoriu prin discurs sau artă ori știință a persuasiunii³. Această primă definiție a fost atribuită de Platon lui Gorgias în dialogul cu același nume și a circulat la autori de tratate și teorii precum Platon, Isocrate, Aristotel, Ariston, Cicero

³ Cf. Vasile Florescu, *Retorica și neoretorica. Geneză, evoluție, perspective*, București, Editura Academiei Române, 1973, p. 17.

ș.a. până la Quintilian. Pentru toți aceștia noțiunea-cheie a retoricii o constituie persuasiunea, adică darul sau puterea de a convinge pe cineva să facă sau să nu facă un anumit lucru. Aristotel însuși în *Retorica* spunea că aceasta este cea „facultate de a sesiza în orice situație mijloacele existente pentru a convinge”⁴. Definierea retoricii ca tehnică a persuasiunii sau artei de a convinge a fost reluată de Chaïm Perelman la mijlocul secolului trecut în lucrările sale prin care a și reabilitat-o. S-a spus că obiectul acestei teorii este cercetarea mijloacelor discursive „care permit nașterea sau intensificarea adeviziunii spiritelor la tezele supuse spre acceptare”⁵.

Acestui tip de definiții îi pot fi incluse și cele pe care le aflăm azi în multe din dicționarele și enciclopediile lumii. Astfel, în *Petit Robert*, vol.II, se precizează în același spirit al moștenirii antice că retorica este „arta de a vorbi de manieră a convinge un auditoriu”⁶, iar în *Dicționar de neologisme* autorii săi precizează că aceasta este „arta exprimării alese, utilizată în scopul convingerii unui auditoriu; oratorie, elocvență”⁷.

Maiorescu analizează succint faza a doua a oratoriei parlamentare numind cinci tineri politicieni dotați: C.C. Arion, C. Dissescu, Al. Djuvara, Tache Ionescu și Al. Marghiloman. Pentru toți aceștia Maiorescu constată foarte satisfăcut: „În contrast cu vechile ilustrațiuni retorice, tinerii oratori din epoca a doua se feresc de sonoritatea goală a banalităților, de orice declamație fără înțeles, de aparența erudiției cu citatele streine; câteșicinci vorbesc numai când au ceva de spus și vorba lor are totdeauna un scop politic precis” (C., p.534). Este idealul său de retorică sau de oratorie parlamentară în tradiția antichității pe care Maiorescu nu încetează

⁴ Aristotel, *Retorica*, apud Charles U. Larson, *Persuasiunea. Receptare și responsabilitate*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 24.

⁵ Chaïm Perelman, L. Olbrechts – Tyteca, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, col. “Logos”, Paris, PUF, 1958, apud Grupul M., *Retorică generală*. Introducere: Silviu Iosifescu. Traducere și note: Antonia Constantinescu și Ileana Littera, București, Editura Univers, 1974, p. 8.

⁶ *Petit Robert*, vol.II, Paris, 1991, p. 1520.

⁷ Florin Marcu, Constantin Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei Române, 1978, p. 933.

a-l pune în relief și a-l lăuda. El vorbește aici de un fapt de mare însemnătate pentru succesul oratoriei politice, și anume de autoritatea vorbitorului, dată și de competența și responsabilitatea asupra celor afirmate. Toate acestea ca urmare a evoluției educației și gusturilor publicului receptor prin care oratorilor politici „li se pretinde și autoritatea în afirmările lor, și mai multă competență în chestiile de care se ocupă. Cine, prin discursurile sale nu inspiră încredere din acest punct de vedere, nu mai inspiră încredere din partea auditoriului” (C., p. 543). Peste alte câteva pagini, tot în spiritul antichității, Maiorescu vorbește de personalitatea oratorului care are o responsabilitate în influențarea sub raportul adevărului științific prin necesitatea documentării exacte asupra celor spuse, dar și una etică prin dorința nepărtinirii. Idealul său este cel antic de *vir bonus peritus dicendi* (bărbat bun iscusit la vorbire) în descendența lui Cato Cenzorul: „(...) tinerii deputați caută în vorbirile lor să se distingă, pe lângă forma literară, prin cea mai documentată exactitate și prin o manifestă dorință de nepărtinire. Ei tind astfel să realizeze riguroasele condiții ale antichității romane, de care ne vorbea articolul citat al d-lui Mehedinți, adică de a fi mai întâi *virii boni* în limitele posibile ale accepțiunii parlamentare și apoi *dicendi periti* după cerințele literare” (C. p. 546). Cunoașterea în profunzime a materiei de tratat de către orator a fost și unul din principiile esențiale ale retoricii lui Cicero. Pentru el oratorul ideal trebuie să fie un om de reflecție și cultură generală întrucât are de vorbit despre cele mai diverse subiecte. Există, cum se știe, și o primă parte a retoricii, numită *inventio* care constă în aflarea argumentelor prin documentare pentru ceea ce trebuie spus în discurs. Când spune că în discursurile lor tinerii parlamentari amintiți se disting „pe lângă forma literară, prin cea mai documentată exactitate” (C., p. 546), Maiorescu are în vedere tocmai această fază a lui *inventio* de natură a asigura personalitatea și autoritatea vorbitorului. „Dorința de nepărtinire” este o componentă a eticii oratorului care, nerespectată, poate prejudicia auditorul prin manipulare și propagandă. De aceea în vremea din urmă, pentru Maiorescu „discursul nu mai are trecere decât în măsura competenței și autorității celui ce-l pronunță; îmbeșugatele înfloriri literare, afirmările nemotivate, necum frazele

înșirate fără rost nu mai pot întâmpina vechea favoare, poate nici vechea indulgență” (C., p. 552). Vorbind așadar de refuzul „îmbelșugatelor înfloriri literare” (C., p. 552), ca și al frazei corecte stilistic și ingenios construite, dar deficiente sub raportul conexiunii argumentelor de ansamblu din discursurile lui Nicolae Ionescu, Titu Maiorescu este departe de idealul retoricii ca „ars bene dicendi” („arta de a vorbi bine”) cum a definit-o Quintilian și cu atât mai departe de cel ca „ars ornandi” („arta de a împodobi limbajul”), ipostază întâlnită în Evul Mediu și mai târziu. Pentru el, așa cum am remarcat anterior, retorica este artă a persuasiunii sau convingerii unui auditor prin discurs. Reproșând ansamblului frazelor corecte și ingenioase ale lui Nicolae Ionescu absența conexiunii logice, este foarte clar că oratoria este pentru Maiorescu și o organizare specifică de argumente valide. În multe rânduri în *Discursurile parlamentare* el le numește *argumentațiuni* sau *argumentări*. Tehnica argumentării a deținut, cum se știe, un rol însemnat în *Retorica* lui Aristotel, în teoriile ciceroniene sau în *Arta oratorică* a lui Quintilian. Un teoretician român contemporan arată clar baza discursului în organizarea specifică a argumentelor: „A construi un discurs înseamnă a alege argumentele necesare susținerii sau respingerii unei teze după criterii diferite (veridicitate, suficiență, acceptabilitate), a organiza argumentele astfel alese încât ele să producă maximum de efect în funcție de forța probatorie, de legătura ideatică dintre ele, de punerea în valoare a trăirilor afective ale publicului”⁸. De remarcat este un alt aspect, de o marcată actualitate. Maiorescu observă seducția discursurilor unor nonvalori precum Nicolae Ionescu asupra publicului românesc din cauza dicțiunii și mânuirii limbajului, valorii unor cuvinte prin care „trebuie să fi produs în auditor un fel de încântare muzicală, fără nicio privire la înțeles” (C., p. 529), întrebându-se „cum de niște înșirări fără noimă au putut trece atâta vreme drept discursuri parlamentare și autorul lor drept orator politic” (C., p. 530). Răspunsul aflat este că oamenii politici contemporani aveau alcătuirea sufletească a pașoptiștilor care, „în

⁸ Constantin Sălăvăștru, *Mic tratat de oratorie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 235.

entuziasmul lor pripit confundau cugetarea cu vorba și vorba cu fapta” (C., p. 533). Cuvintele însă sub forma discursului trebuie controlate, spune mai departe criticul, „în raportul lor cu gândirea” (C., p. 532), de către instanțe critice. Aceasta și face Maiorescu atunci când arată nonvaloarea celor trei „oratori”, examinându-le discursurile sub raportul validității argumentelor și coeziunii raționamentelor. Luciditatea critică este, altfel spus, antidotul împotriva manipulării și seducției prin procedeele limbajului. Un teoretician contemporan al retoricii observa la mulți ani după aceea pericolele manipulării prin cuvânt și mijlocul de a o evita prin luciditatea critică scriind: „Aceasta (retorica, n.n.) nu e manipulative și înșelătoare decât pentru aceia care iau argumentele pe cuvânt, seducția ca adevăr. Don Juan ca om sincer, Hitler ca pacifist. Credulitatea în locul credibilității (...). Luciditatea critică constă în a percepe o relație mijloace-scopuri, adică scopurile subiacente pe care le ocultează (sau caută a le oculta) manipularea”⁹.

Abrevieri

C. = Titu Maiorescu, *Critice*. Antologie și prefață de Paul Georgescu, text stabilit de Domnica Stoicescu, București, Editura pentru Literatură, 1966.

Bibliografie

- Florescu, Vasile, *Retorica și neoretorica. Geneză, evoluție, perspective*, București, Editura Academiei Române, 1973
- Goia, Vistian, *Destine parlamentare. De la Mihail Kogălniceanu la Nicolae Titulescu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004
- Grup M., *Retorică generală*. Introducere: Silvian Iosifescu. Traducere și note: Antonia Constantinescu și Ileana Littera, București, Editura Univers, 1974
- Larson U., Charles, *Persuasiunea. Receptare și responsabilitate*. Traducere de Odette Arhip, Iași, Editura Polirom, 2003
- Lovinescu, E., *T. Maiorescu*. Ediție îngrijită de Maria Simionescu, cuvânt înainte de Alexandru George, București, Editura Minerva, 1972.

⁹ Michel Meyer, *Questions de rhétorique. Langage, raison et séduction*, Paris, Librairie Générale Française, 1993, p. 7.

- Marcu, Florin, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei Române, 1978.
- Meyer, Michel, *Questions de rhétorique. Langage, raison et séduction*, Paris, Librairie Générale Française, 1993.
- Petit Robert*, vol.II, Paris, 1991.
- Sălăvăstru, Constantin, *Mic tratat de oratorie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006.

THE SPIRIT OF MAIORESCU'S RHETORIC

(Abstract)

Keywords: *analysis, political rhetoric, antique rhetoric, rhetor, orator, argumentation, cohesion, excess, simulation*

The author analyses Titus Maiorescu's article *Oratori, retori și limbuși (Orators, Rhetors and Rhetoricians)* (1902), emphasizing his adhesion to a certain type and ideal of rhetoric. This ideal and concept of rhetoric belongs to the first type of definitions of the antique rhetoric, which describes it as an art of persuasion, of convincing a listener through speech, and it's clearly different from the one defined as "ars bene dicendi" or "ars amandi". He based the speech on the argumentation element, on the coherent organisation of the reasoning, refusing the literary embellishments – grammatically and stylistically correct, but deprived of logic. The author of the present article makes references to some concepts of the antique rhetoric, and underlines aspects of the contemporaneousness of Maiorescu's rhetoric by mentions of the neorhetorics.